

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi
Ondokuz Mayıs University Journal of Humanities

e-ISSN: 2717-8072, İBD June 2022, 3 (1): 109-130

Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinde Görevli Adliye Vekilleri, Politikalar ve İcraatlar (1920-1923)

Court Attorneys, Policies and Executions in the
Process of Transition to the Ministry of Justice
(1920-1923)

İsa DURNA¹

¹Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat
• isa58.durna58@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-3415-4599

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Nisan / April 2022

Yıl / Year: 2022 | **Cilt – Volume:** 3 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa / Pages:** 109-130

Atıf/Cite as: DURNA İ. "Adliye Vekâletine Geçiş Sürecinde Görevli Adliye Vekilleri, Politikalar Ve İcraatlar (1920-1923)"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, 3(1), Haziran 2022: 109-130.

ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE GÖREVLİ ADLİYE VEKİLLERİ, POLİTİKALAR VE İCRAATLAR (1920-1923)

ÖZ:

Son dönemlerde farklı sebeplerle araştırma konusu olarak tercih edilen konuların başında kurumların tarihlerinin araştırılması ve aydınlatılması meselesi ön plana çıkmaktadır. Yapılan bu çalışmalarının kurumsallaşma ekseninde değerlendirilmesi, araştırma konusu olan kurumun geçmişinden haberdar olmasına ve kendisini yenilemesine katkı sunacaktır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde Adliye Nezareti ismi ile yer alan ve Cumhuriyet Dönemi arifesinde Adliye Vekâleti olarak isimlendirilen bu önemli teşkilatın tarihinin aydınlatılması önem arz etmektedir. Tanzimat Dönemi'nden itibaren başlayan Batılılaşma sürecinde modern manadaki yönetim sistemlerine (Nezaret sistemi), Sultan II. Mahmut'un padişahlığı döneminde geçilmiştir. Divan-ı Hümayun'dan sonra oluşan boşluğu doldurmak için ise yeni bir kuruma ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu doğrultuda 24 Mart 1838 tarihinde kurulmuş olan ve padişahın danışma meclisi görevini üstlenen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, aslında adli teşkilatlanmanın kurumsallaşması adına atılmış ilk önemli adım olmuştur. Türk devlet geleneğinde en köklü dönüşüm süreci ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında imparatorluktan millî devlete geçiş sürecinde yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde yürütülen Millî Mücadele Dönemi'nin başlamasıyla, işgallere karşı amansız bir mücadele verilirken, aynı zamanda kurum ve kuruluşlarda yaşanan aksaklıklar da giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda, Büyük Millet Meclisinin açılmasından kısa bir süre sonra diğer bakanlıklarla birlikte Adliye Vekâleti de kurulmuştur. Bu makalemizde ise Adliye Vekâletine geçiş sürecinde asaleten Adliye Vekâleti görevinde bulunan önemli şahsiyetler, adliye politikaları ve icraatlar ile Mustafa Kemal Paşa'nın bu geçiş sürecindeki kurumsal liderlik rolü ele alınarak, geçiş döneminde kurumun tarihinin aydınlatılmasına katkıda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Adliye Vekaleti, Kurumsal Liderlik, TBMM.

COURT ATTORNEYS, POLICIES AND EXECUTIONS IN THE PROCESS OF TRANSITION TO THE MINISTRY OF JUSTICE (1920-1923)

ABSTRACT:

The issue of researching and enlightening the histories of institutions has become one of the hot topics that have been preferred as a research area for different reasons in recent times. Evaluating these studies on the axis of institutionalization will lead to the institution to be aware of its past and renew itself. In this context, it is important to illuminate the history of this important organization, which was called the Ministry of Justice in the Ottoman Empire and was named as the Ministry of Justice on the eve of the Republic Period. In the Westernization process that started from the Tanzimat Period, the modern sense of administration systems (Ministerial system) was initiated during the reign of Sultan Mahmut II. A new institution was needed to fill the gap that emerged after the Divan-ı Hümayun. In this direction, the Majlis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, which was established on March 24, 1838 and served as the advisory council of the sultan, was actually the first important step taken for the institutionalization of the judicial organization. The most radical transformation process in the Turkish state tradition was experienced in the transition period from the empire to the national state after the First World War. With the onset of the National Struggle Period led by Mustafa Kemal Pasha, a relentless struggle was waged against the occupations, while at the same time the disruptions in institutions and organizations were tried to be eliminated. In this direction, shortly after the opening of the Grand National Assembly, the Ministry of Justice was established together with other ministries. In this article, we have contributed to illuminating the history of the institution in the transition period by discussing the important personalities, courthouse policies and actions, and the institutional leadership role of Mustafa Kemal Pasha in this transition process.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Pasha, Ministry of Justice, Institutional Leadership, Turkish Grand National Assembly

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, idari teşkilatlanma ve yönetim yapısını oluşturan hukuk sistemi açısından güçlü bir merkezîyetçi geleneğe sahipti. Denetleme başta olmak üzere, devlet idaresi ve genel siyasetin belirlenmesi tamamıyla merkezdeki bürokratik yapı tarafından yerine getiriliyordu. Bu yapıyı oluşturan en önemli organ ise Divan-ı Hümayun idi. Merkezdeki örgütlenmenin en yüksek kademedeki memurlarının üyesi olduğu bu kurul, günümüzdeki yürütme organı gibi faaliyet

gösteriyordu.^[1] Divan-ı Hümayun'un önemini kaybetmesi ile birlikte de kendi işlevini devrettiği kurumlar sırasıyla sadrazamlık ve Meclis-i Meşveret olmuştur^[2]. Meşveret Meclisleri^[3] ise uzunca bir süre devlet yönetiminde çok önemli bir işleve sahip olan bir müessese olarak karşımıza çıkmıştır. Aynı zamanda bu kurul, Tanzimat Dönemi'nde yaygın olan meclislerin kuruluşuna da önyak olmuştur^[4]. Öncelikle Divan-ı Hümayun'da, sonrasında da III. Selim Dönemi'nde Meşveret Meclislerinde görülen, devletin önemli meseleleri konularına göre oluşturulan meclislerde görüşülmüştür. Bu meclislerden en önemlisi çok çeşitli ve önemli konuları görüşülüp karara bağlandığı Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'dir^[5]. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı'da önemli bir boşluğu doldurarak Türk hukuk ve adalet tarihinde önemli bir yer işgal etmiştir. 1868 yılında Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olarak ikiye ayrılmıştır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye zamanla Adalet Bakanlığı olmuş^[6], Şura-yı Devlet ise günümüz yüksek mahkemelerinden Danıştay'a dönüşmüştür. Bu çerçevede idari yargı işleri kanunların ve nizamnamelerin incelenmesi gibi çeşitli işleri yürütmüştür. Aynı zamanda devlet ve şahıslar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek, adliye ile kurum idareleri arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak gibi bir nevi uyuşmazlık mahkemesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Bunun yanında bu kurul, memurların işlediği suçlardan ötürü yargılanmaları işlerini de bakmaktaydı^[7]. Her iki kurumda görevlerini I. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yürürlüğe giren anayasa olan, Kanuni Esasi gereğince meclis toplanana kadar yürütmüşlerdir. Yasama yetkisini Meclis-i Mebusana devrederken, yargı yetkisini ise Cumhuriyet Devri'ne kadar devam ettirmiştir.^[8]

Adliye Teşkilatının kurum tarihi ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında genelde teşkilatın hukuk ve mahkemeler boyutunda incelendiği, kurumun idari yön-

[1] Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi*, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013, s.104

[2] <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekuyargi.pdf>, Erişim Tarihi 01.02.2021.

[3] III. Selim döneminde Divan-ı Hümayun boşluğunu doldurmak ve devlet işlerini görmek için üst düzey yöneticilerin ve ulemanın da dâhil olduğu Meclis-i Meşveret oluşturuldu. Kurulan bu meclis başlangıçta sadece gerekli görülen durumlarda toplanırken, sonrasında daimi hale getirildi. Sultan II. Mahmut zamanında bu meclis işlevini sürdürdü, hatta merkezden uzak yerlerde dahi benzerleri oluşturuldu. Neredeyse bütün illerde oluşturulan bu meclisler bölgenin yönetim, ekonomik faaliyetler ve güvenlik işlerinin yürütüldüğü organlar haline gelmiştir. Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010, s.64.

[4] Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur*, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2012, s. 217.

[5] Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde oluşturulan reform ve belirli uzmanlık alanlarına göre faaliyet gösteren bu meclislerin isimlerine İnalçık ve Seyiddanloğlu çalışmalarında şu şekilde yer vermişlerdir: "Umur-ı Sıhiye, Meclis-i Zabtiye, Meclis-i Tophane-i Amire, Meclis-i Bahriye, Meclis-i Meadin, Meclis-i Rüsumat, Meclis-i Haza'in, Meclis-i Karatina, Meclis Ziraat, Meclis-i Es'ar" Halil İnalçık, Mehmet Seyiddanloğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 262.

[6] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s. 220.

[7] Apaydın, a.g.e., s.114.

[8] <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekuyargi.pdf> Erişim Tarihi: 09.04.2021.

den kurumsallaşması noktasında eksiklik olduğu gözlemlenmiştir. Bu eksikliğin giderilmesi adına çalışmamızla özellikle daha önceden araştırma konusu olarak seçilmemiş olan, Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine geçiş süreci, kurumsallaşma açısından ortaya konulmaya gayret edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan işgallere karşı yürütülen Millî Mücadelenin yaşandığı ve kurumlarda yaşanan olumsuzlukların egemen olduğu ortamda, TBMM'nin açılmasıyla birlikte bir kurumsallaşma süreci başlamış ve yeniden yapılanma sürecine gidilmiştir. 1879 ve 1911 tarihli nizamnamelerle teşkilat yapısı şekillenen Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine geçişin belgelendiği önemli gelişme, 02 Mayıs 1920'de kabul edilen “Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun”^[9]un kabul edilmiş olmasıdır. Nitekim kabul edilen bu kanunla Adliye Vekâleti bir teşkilat olarak bakanlar kurlunda yerini almıştır. 4 Mayıs 1920 tarihinde ilk Adliye Vekilinin seçilmesi ile adliye teşkilatı da çalışmalarına başlamıştır.^[10] Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra, 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan 1. Meclis Hükümetinden başlayarak, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı ile geçilen kabine sistemine kadar, beş Adliye Vekili görev yapmıştır. Meclis Hükümeti Dönemi'nde asaleten bu görevi üstlenen Adliye Vekilleri tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.^[11]

Tablo 1. Milli Mücadele Dönemi'nde Görev Yapan Adliye Vekilleri

Adı Soyadı	Başlangıç	Bitiş	Doğum Yeri
Celalettin Arif Bey	03.05.1920	24.01.1921	Erzurum
Yusuf Kemal Bey	30.01.1921	16.05.1921	Kastamonu
Refik Şevket Bey	19.05.1921	09.07.1922	Saruhan
Celalettin Arif Bey	12.07.1922	14.07.1922	Erzurum
Ahmet Rifat Bey	16.08.1922	04.08.1923	Kayseri
Mehmet Seyit Bey	14.08.1923	27.10.1923	İzmir

[9] Cumhuriyet Dönemi Devlet Teşkilatında Adliye Vekâleti “Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” ile kurulmuştur. Kanunun birinci maddesinde Adliye ve Mezahip Vekâleti adıyla kurulmuş, fakat kanun ve kararnamede bu vekaletten sadece Adliye veya Umur-u Adliye Vekâleti olarak bahsedilmiştir. Adalet Bakanlığı 50. Yıl, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, 1973, s. 84. Ayrıca Kanunun tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İcra Senesi:1, C. 1, İ:9, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.185. Ceride-i Resmîye ile neşir ve ilan edilen (7 Şubat 1337-Sayı:1) kanun metni için ise ayrıca bkz. Düstür 3. Tertip, C.1, Milliyet Matbaası, 1929, s. 6.

[10] TBMM ZC, Devre: 1, İcra Senesi:1, C. 1, İ:11, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s. 200.

[11] Tablonun oluşturulmasında TBMM Zabıt Ceridesi tutanaklarından ve Güneş'in Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923) isimli eserinden istifade edilmiştir. İhsan Güneş, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012, s. 300-316.

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE GÖREV YAPAN ADLİYE VEKİLLERİ

Celalettin Arif Bey, Meclis Hükümeti Dönemi'nin ilk Adliye Vekili (Adalet Bakanı) olan Celalettin Arif Bey, 19 Ocak 1875 tarihinde Erzurum'da dünyaya gelmiştir^[12]. Kendisi Osmanlı Devleti'ne uzun yıllar hizmet etmiş köklü bir aileye mensuptu. Özellikle babası ve abilerinin onun fikir yapısının temellerinin atılmasında tesiri büyük olmuştur^[13]. Mehmet Arif Bey'in oğlu olan Celalettin Arif Bey, hukukçu olmasının yanında aynı zamanda yazarlık da yapmıştır. 1895 yılında liseyi bitirdikten sonra Paris'e gidip burada hukuk eğitimi almıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra 1908 yılında tekrar İstanbul'a dönüş yapmıştır. Kendisi, İttihat ve Terakki Fırkasına karşı faaliyet yürüten Millî Ahrar Fırkasının kuruluşunda önemli bir rol üstlendi. 26 Mayıs 1919 tarihinde Padişah Vahdettin'in riyasetinde toplanan Saltanat Şûrasında Baro Temsilcisi olarak yer aldı. Hukuk Mektebinde muallim olarak ders vermesinin yanında, avukatlık da yapan Celalettin Arif, 1914 yılında İstanbul Baro Başkanı oldu ve bu görevini 1920 yılına kadar devam ettirdi. Mebusan Meclisinin son döneminde görev yapmak için 6 Ocak 1920 tarihinde gerçekleştirilen seçimde Erzurum'dan mebus seçildi. 12 Ocak 1920 tarihinde açılan Mebusan Meclisinin geçici başkanı olan Bursa Milletvekili Hacı İlyas Efendi'nin hastalandığını öne sürerek istifa etmesi üzerine, Meclis'in geçici başkanlığına getirildi. Yapılan Başkanlık Divanı seçimlerinde 31 Ocak 1920 tarihinde Başkanvekili olarak seçilen Arif Bey, Millî Mücadele taraftarlarının yer aldığı Felâh-ı Vatan Grubu Başkanı olarak Misak-ı Millînin kabul edilmesinde de önemli rol üstlendi. Başkan Reşat Hikmet Bey'in 28 Şubat 1920 tarihinde hayatını kaybetmesi üzerine, 4 Mart 1920 tarihinde Meclis Başkanlığı görevine seçildi. İstanbul'un işgal edilip, Meclis-i Mebusanın dağıtılmasından sonra, Heyet-i Temsiliye'nin davetine icap ederek Ankara'ya gelip Meclis'in açılışına katıldı. 24 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen seçimde ilk defa oluşturulan bir makam olan Meclis İkinci Başkanlığı görevine seçildi^[14].

Meclis'te bulunduğu dönemde, dokuzu gizli oturumlarda olmak üzere toplam atmış iki konuşma yapan Celalettin Arif Bey'in TBMM'de hükümet kurma tartışmaları yapılırken özellikle hukukçu kimliği ön plana çıkmıştır. Kendisi, 25 Nisan 1920'de Geçici İcra Encümeni ile birlikte İcra Heyeti oluşturulması hakkındaki kanunu hazırlamak üzere de 15 kişilik bir Lâyiha Encümeni kurulması önerisinde bulundu. Aynı gün yapılan seçimlerde içerisinde kendisinin de bulunduğu altı

[12] İslam Ansiklopedisi'nde Celalettin Arif Bey'in doğum yeri Erzurum olarak gösterilirken, Çoker, Celalettin Arif Bey'in İstanbul'da dünyaya geldiğini belirtmektedir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/celalettin-arif>, Erişim Tarihi: 24.08.2021, Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi Milli (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923), Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 388.

[13] Haluk Selvi, Büyük Millet Meclisi'nde Celaleddin Arif Bey (1875-1930), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum 1994, s.3.

[14] Çoker, a.g.e., s. 388-389, <https://islamansiklopedisi.org.tr/celalettin-arif>, Erişim Tarihi: 24.08.2021.

kişilik İcra Encümeni kuruldu.^[15] Celalettin Arif Bey'in bu teklifinin kabul edilmiş olmasını, Tunaya şu ifadelerle değerlendiriyor: “*Hukuku Esasiye hocası olmak itibariyle sözü dinlenmiş ve bu teklifi de kabul edilmiştir.*”^[16]

Celalettin Arif Bey, 3 Mayıs 1920'de de TBMM'nin on bir kişilik ilk hükümetinde Adliye Vekili olarak yer aldı. 1 Kasım 1920'de Adliye Vekili Celalettin Bey'in seçim bölgesini denetlemek gibi bahaneler ileri sürüp izne ayrılması üzerine yerine vekâleten birinin seçilmesi gündeme geldi. Yerine ise Erzurum milletvekili Abdulkadir Kemali Bey seçildi ise de o da üç gün sonra istifa etti.^[17] 24 Ocak 1921 tarihine kadar yürüttüğü Adliye Vekilliği ve Meclis İkinci Başkanlığından istifa edip gerekçesini de Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmayla şu şekilde duyurmuştur: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Teşkilâtı Esâsiye Kanununun bazı nokatını kanaati siyasiye ve vicdaniyemle kabili telif göremediğimden Adliye Vekâletinden affimi istirham eylerim efendim.*”^[18]

Celalettin Arif Bey, 20.01.1337 (20.01.1921) tarihinde Meclis'te Adliye Vekâleti kadrolarına yönelik tartışmaya katılmıştır. Bahse konu tartışma Canik Mebusu Nafiz Beyin, Adliye kadroları hakkında beyanatta bulunmasından çıkmıştır. Nafiz Bey, konuşmasına, müşkül duruma düştüklerini, bu durumu Meclis'te dile getirmek isteğini belirterek söze başlamıştır. Celalettin Arif Bey'in o anda Meclis'te olduğunu hatırlatarak, Adliye Vekili Celalettin Arif Bey'in 1337 (1921) senesi kadrolarını tetkik için aza seçimi yaptığını, kendisinin de bu göreve getirildiğini belirtmiştir. Bu görevi üstlendikten sonraki aşamada hâkim-i münferit ve mahkeme teşkilatı kadroları meselesinin gündemde olduğunu, Celalettin Arif Beyin prensip olarak hâkim-i münferit uygulamasını benimsediğini, 1921 yılından itibaren istinaf mahkemelerini kaldırıp bunların yerine iki aza ve bir başkandan oluşan bir cinayet mahkemesi oluşturacağını söyleyerek kendilerine bu konuda kadro tahsis edildiğini dile getirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Nafiz Bey, konuşmasının devamında teşkilat kanununun Meclis'e sevk edildiğini ancak kanunun Meclis'te görüşülmediğinden henüz yasalamadığını dile getirerek sözü Celalettin Arif Beye bırakmıştır.^[19]

Adliye Vekili Celâlettin Arif Bey, Nafiz Beyden sonra Adliye kadroları hakkında görüşlerini dile getirmek üzere kürsüye çıkmıştır. Yaptığı konuşmada İcra Vekilleri Heyetinin göreve başladığında hazırlanmış olduğu hükümet programında, Hâkimi

[15] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:3, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.55-61.

[16] T. Z. Tunaya, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, Journal of Istanbul University Law Faculty, Sayı 23, (2011), s.235.

[17] Güneş, a.g.e. s. 300-316.

[18] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:159, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.361.

[19] Bahse konu konuşmanın devamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:135, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.341.

Münferit^[20] Kanunu ve diğer taraftan da seyyar cinayet mahkemeleri yapılması konusunun mevcut olduğunu belirterek söze başlamıştır. Ancak Meclisin ekonomik olarak yeteri kadar ödenek çıkarmamasından dolayı özellikle, seyyar cinayet mahkemelerinin oluşturulmadığını, belki bir sonraki sene bu konunun halledileceğini ifade etmiştir. Sözlerinin devamında Adliye Vekili olarak kendisine düşen görevi yerine getirdiğini belirterek, hâkim-i münferit uygulamasını tüm kazalarda tatbik ederek, istinaf mahkemelerini kaldırmayı hedeflediklerini dile getirmiştir. Nazif Beyin belirttiği gibi iki yüz otuz kazada adli teşkilatın bulunmadığını, buralarda da teşkilatlanmanın gerçekleştirileceğini ve bu konuda bütçeden yeterli ödeneğin tahsis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.^[21]

Yine 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta kurulacak olan yüksek mahkeme ile ilgili olarak Meclis'te yapılan görüşmelerde oylama yapılırken söz alan Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey, heyette görev alanların maaşlarının yükseltilmesi gerektiğini teklif etmiştir. Bu teklif üzerine söz alan Celalettin Arif Bey, *"Eğer biz adliye arzu ettiğimiz gibi istiklal içerisinde bulundurmak ve kendilerine de büyük bir rütbe göstermek ister isek yüz lirayı çok görmemeliyiz ve kendilerine de bunu bahsetmeliyiz."* demek suretiyle adliye teşkilatının itibarını artırmak ve teşkilata saygınlık kazandırmak için teklife katıldığını beyan etmiştir. Yapılan oylama sonucunda zamlı maaşlar kabul edilmiştir.^[22]

Celalettin Arif Bey, zaman zaman Mustafa Kemal Paşa ile de görüş ayrılığına düşmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Celalettin Bey'le aralarında var olan ihtilaf konularına Nutuk'ta yer verirken, kendisinin Meclisin olağanüstü şartlar altında Ankarada açılmasına karar verdiğini, bu durumun mevcut anayasada yer almadığını bildiğini ancak bu kararı verirken bu durumun aklına gelmediğini, dağıtılan Meclisi Mebusanın yeniden toplanması için gayret göstermediğini belirtmiştir. Aksine bu Meclis'ten farklı olarak Ankarada ayrı ve tamamen bağımsız bir Meclis oluşturmayı düşündüğünü açıklamıştır.^[23]

Celalettin Arif Bey, 12 Temmuz 1922'de gıyabında ikinci defa Adliye Vekilliğine tayin edildiyse de bu görevi kabul etmedi. Haziran 1923'te Roma temsilciliği görevinden ayrılarak Paris'e yerleşti. 18 Ocak 1930'da burada vefat etti.^[24]

[20] Türk Hukuk Lügatine göre, "Hâkim-i Münferit" tek tek hâkim manasına gelmektedir. Türk Hukuk Lügati, Türk Hukuk Kurumu, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s.112.

[21] TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 7, İ:135, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.342.

[22] Konu hakkında yapılan görüşmelerin tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 2, İ:25, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.98.

[23] Konuşmanın tamamı için bkz. M. Kemal Atatürk, Nutuk, Millî Eğitim Basımevi, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 425-426.

[24] <https://islamansiklopedisi.org.tr/celaled-din-arif>, Erişim Tarihi: 24.08.2021.

Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk), 1878 yılında o dönemde Kastamonu iline bağlı Boyabat'ta doğdu^[25]. 1905 yılında hukuk eğitimini tamamlayarak hukuk alanında farklı kürsülerde öğretmen yardımcılığı vazifesini ifa ettikten sonra avukatlık yapmış, ayrıca bir süre İstanbul Baro Başkanı olarak da görev yapmıştır. Meclis-i Mebusanın 1. Döneminde Kastamonu mebusu olarak bulunmuş olan Yusuf Kemal Bey, Adliye Nezareti bünyesinde önemli görevler icra etmiştir. İlk olarak 29 Eylül 1909 tarihinde Adliye Nezareti tarafından, Avrupa'ya eğitim için gönderilecek olan öğrencilere refakat etmek ve onları yönlendirme vazifesi için milletvekilliğinden istifa ederek Fransa'ya gitti. Paris'te müfettiş olarak görev yaparken aynı zamanda, Paris Hukuk Fakültesi Siyasî ve İktisadî İlimler Bölümünde doktorasını tamamladı. 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla yurda dönerek 31 Ağustos'ta Adliye Nezareti Teftiş Kurulu Başkan Yardımcılığı görevine atandı. 9 Haziran 1915 tarihinde Teftiş Kurulu Başkanı olarak görev yaptıktan sonra, 6 Aralık 1915'te Adliye Nezareti Müsteşarı oldu. Bu görevini ise 15 Ocak 1919 tarihine kadar sürdürmüştür.^[26]

Millî Mücadele Dönemi'nde Adliye Vekilliği görevini sürdüren ikinci vekil olan Yusuf Kemali Bey, 3 Mayıs 1920 tarihinde oluşturulan İcra Vekilliği Heyetinde İktisat Vekilliği de yapmıştır.^[27] Yusuf Kemal Bey, 30 Ocak 1921 tarihinde Celalettin Arif Bey'den boşalan Adliye Vekilliği görevine gıyabında seçilmiştir^[28]. Erzurum'da bulunduğu sırada Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisine gönderilen şu telgrafla, Adliye Vekilliğine seçildiğini öğrenmiştir.

“Harp Raporu

Erzurum'da Bulunan Adliye Vekili Yusuf Kemal Beyefendiye,

İfa buyurduğunuz hizmet-i bergüzide-i vatanperveraneleri takdir ve zat-ı devletlerini tebrik ederim. Burada mesa-i mühimme-i devletlerinden bir an evvel istifade edilmek üzere süratle avdet buyurmanızı rica ederim.”^[29]

Yusuf Kemal Bey, yurtdışında görevli olduğundan dolayı 1 Şubat 1921 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde Adliye Vekâletine vekâlet etmek üzere seçim yapılmıştır. Yapılacak olan bu seçim önergesini de bizzat Mustafa Kemal Paşa vermiştir. *“Adliye Vekili Yusuf Kemal Beyefendinin avdetine kadar mirimumaileyhe vekâleten Umur-u adliyeyi ifa eylemek üzere isimleri muharrer zevattan birinim in-tihap buyurulmasını rica ederim.”^[30]*

[25] Hüsnü Özlü, “Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey’in Millî Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış politika Çalışmaları”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı, 6-10, (2020), s.144.

[26] Çoker, a.g.e., s. 628,

[27] Özlü, a.g.e., s.144.

[28] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 7, İ:140, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.442.

[29] Ömer Akdağ, “Millî Mücadele Dönemi Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.14, Sayı 40, (1997), s. 130.

[30] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:142, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.49.

Aynı gün Mustafa Kemal Paşa'nın bu önergesi sonucunda yapılan seçim neticesinde, Adliye Vekâleti vekili olarak Hafız Mehmet Bey bu göreve seçilmiştir.^[31] Yusuf Kemal Bey, 3. dönemde 26 Eylül 1930 tarihinde İsmet Paşa Hükümetinde Adliye Vekili oldu. 23 Mayıs 1933'e kadar bu görevi sürdürdükten sonra, 1950 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Ekonomi Profesörü olarak görev yaptı. Buradan emekli olduktan sonra, 6 Ocak 1961-25 Ekim 1961 tarihleri arasında Temsilciler Meclisi'nde Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Temsilcisi olarak yer aldı ve 15 Nisan 1969'te Ankara'da hayatını kaybetti^[32]. Naaşı Çamlıca Çataldağ Kabristanı'nda bulunan Yusuf Kemal Bey, evli ve bir çocuk babası idi.^[33]

Refik Şevket Bey (İnce), 1885 yılında Midilli Adasının Polihinit şehrinde doğan Refik Şevket Bey, Hafız Mustafa Şevket Efendi'nin oğludur. Kendisi, 1911 yılında Hukuk Mektebinden mezun oldu. 1. Dünya Savaşı'nda subay olarak farklı görevlerde bulunduktan sonra, 21. Kolordu Adli Müşaviri olarak da görev almıştır. İzmir'in işgalinden sonra Millî Mücadelâde aktif olarak yer aldı. TBMM'nin 1. Döneminde Saruhan Milletvekili olarak seçilen Refik Şevket Bey, Meclis'te içerisinde Adalet Komisyonunun da olduğu birçok komisyonda görev yaptı.^[34]

Refik Şevket Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 19 Mayıs 1921 tarihinde oluşturulan ve Fevzi Paşa'nın Başkanlığında kurulan 3. İcra Vekilleri Heyeti seçimi sonucunda 122 oyla Adliye Vekili seçilmiştir. Adliye Vekilliği için aday olan diğer adaylardan Abdullah Efendi 26 oy almıştır^[35]. Refik Şevket Bey, Adliye Vekâletine seçildikten sonra kendisine olan inancı günlüğünde şu ifadelerle belirtmiştir: *"Memleketin adli ihtiyaçlarına vâkıfım. İnşallah var kuvvetimle çalışarak milletin yamk bağına bir iki nefes adalet ederim"*^[36]

Çoban'ın çalışmasında Refik Bey'in günlüğünden elde ettiği bilgiler arasında kendisinin Adliye Vekâleti görevini sürdürdüğü dönemde, özellikle adliye memurlarının maaşlarını alamamaları hakkında sıkıntıları gidermek için epeyce uğraş verdiğini belirtmektedir. Refik Bey'in konuyu Bakanlar Kuruluna taşıdığını, bu durumun kendisinde vicdan azabı oluşturduğunu hatta bu durumun halledilmemesi durumunda istifa edebileceğini bile düşündüğünü aktarmaktadır.^[37]

[31] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 8, İ:142, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.57.

[32] <https://hukukbook.com/?s=yusuf+kemal+bey> Erişim Tarihi, 27.08.2021.

[33] Çoker, a.g.e., s. 630.

[34] Çoker, a.g.e., s. 837-838.

[35] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 10, İ:36, Üçüncü Basılış Ankara 1959, s.320.

[36] Refik Şevket Bey ile ilgili çalışma yapan İbrahim Çoban, yaptığı yüksek lisans tezinde Refik Şevket Bey'in aile arşivine ulaştığını belirterek buna kaynak göstermiştir. İbrahim Çoban, Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Alanında Refik Şevket Bey, C.B. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2009, s. 38.

[37] Çoban, a.g.e., s. 40-41.

Meclis'te 23'ü gizli oturumlarda olmak üzere toplam 285 defa konuşma yapan Refik Şevket Bey, yaptığı konuşmalarda sürekli olarak Adliye Vekâletinin ıslahına vurgu yaptığı görülmektedir^[38]. Örneğin Meclis'in 11.07.1921 tarihli oturumunda "27 Cemaziyelâhir Sene 1296 ve 5 Haziran Sene 1295 Tarihli Mahakim-i Nizamiye Teşkilâtı Hakkındaki Kanuna Muzeyyel Lâyiha-i Kanuniye Sureti"^[39] ile ilgili görüşmeler esnasındaki konuşmasında, teşkilatta yapmak istediği değişikliklerin halkın çıkarına olan düzenlemeler olduğu, sanki olağanüstü taleplerde bulunuyor-muşçasına eleştiride bulunulmasının doğru olamadığını dile getirmiştir. Yine aynı konuşmasında Hâkim-i Münferit maiyetinde bir muavin olması gerektiği yönündeki fikirlere karşı çıkmıştır. Bu yardımcının her yerde olmasının gerekmediğini bir örnekle açıklamıştır. Ankara ilinin bazı sancaklarında muavin fazlalığı olduğunu, bu kişilerin ihtiyaç olan bölgelere kaydırılacağını belirtmiştir. Yine Kastamonu Adliyesi'ni on üç-on dört hâkimin işleri idare ettiğini ancak daha fazla kazası olan Ankara'da yedi adet hâkim bulunduğunu dile getirerek burada işlerin daha iyi ilerlediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte Hâkim-i Münferit teşkilatı olan bölgelerde daha az kişi ile daha çok verim alındığını belirterek, Meclis'in bu konuda desteğini istemiştir.^[40]

Teşkilatın sorunlarının giderilmesi ve daha kurumsal bir yapıya kavuşması için yoğun bir gayret gösteren Refik Bey, seçimlerde aday gösterilmemesi için Mustafa Kemal Paşadan istekte bulunmuş ve bir süre avukatlık yapmıştır. Sonrasında üç dönem daha milletvekilliği yaptıktan sonra 1945 yılında Demokrat Parti saflarına katılmış ve ilk Demokrat Parti kabinesinde Milli Savunma Bakanlığı görevini üstlenmiştir. 1951 yılında İkinci Menderes Hükümeti Dönemi'nde Devlet Bakanı olan Refik Bey, bir süre sonra DP Meclis Grup Başkanlığı da yapmıştır. 24 Nisan 1955'te hayatını kaybeden Refik Bey, evli ve üç çocuk babası idi.^[41]

Rıfat Bey (Çalika), Ahmet Rıfat Çalika, 1888 yılında Kayseri'de dünyaya gelmiş, Hukuk Mektebini bitirdikten sonra Adliye Nezareti bünyesinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kendisi İkinci Grup'ta yer almasına rağmen diğer mebuslarla kurmuş olduğu iyi ilişkiler nedeniyle Rauf Bey Dönemi'nde Adliye Vekilliği'ne seçilmiştir^[42]. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin sonuna doğru Kayseri'den milletvekili seçilen Rıfat Bey, Meclis'in feshedilmesinin ardından Temsil Heyeti'nin daveti üze-

[38] Çoker, a.g.e., s. 838.

[39] Adı geçen kanun layihası ile ilgili detaylı bilgi çalışmamızın birinci bölümünde yer almaktadır. Ayrıca bahse konu kanun layihası ile ilgili görüşmeler için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:49, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.222-236.

[40] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:2, C. 11, İ:49, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.236-237.

[41] Çoker, a.g.e., s. 838.

[42] Nesrin Akkor, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Vekillerinden Ahmet Rıfat Çalika", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (2018), s.40. Ayrıca Rıfat Bey, Celalettin Arif Bey'in görevi kabul etmemesi durumunda boşalan Adliye Vekilliği görevine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 16 Ağustos 1922 tarihli oturumunda yapılan seçim sonucunda 83 oyla seçilmiştir. TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C.22, İ:85, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.196.

rine Ankara'ya gelmiştir. Bütçe ve Sayıştay Komisyonlarında görev aldıktan sonra ikinci ve üçüncü toplantı yıllarında Defter-i Hakani Komisyonunun da başkanlığı- nı yürütmüştür. 31 Temmuz 1922 tarihinde Adliye Vekilliğine seçilmiştir. Kendisi Meclis'te biri gizli olmak üzere toplam 22 konuşma gerçekleştirmiştir^[43].

Ahmet Rifat Bey'in Adliye Vekilliği döneminde, Adliye Vekâleti bünyesindeki görevlilerin tarafsızlığı, yargıç ödenekleri gibi konularla uğraşmıştır. Adliye mensuplarının seçimlere müdahale ettikleri gerekçesiyle gelen şikâyetler, Adliye mensuplarının maaşlarının yetersizliği gibi konularla meşgul olmuştur. Dağcı, çalışmasında buna bir örnek vererek, Kayseri İstinaf Savcılığı görevini yürüten Tefvik imzası ile Adliye Vekâletine gönderilen 12 Temmuz 1923 tarih ve 408 sayılı şifreli yazıda, Tefvik Bey'in konu ile ilgili görüşlerini dile getirdiğini, burada adliye görevlilerinin seçimlere herhangi bir müdahalede bulunmadığını belirtmektedir. Sadece İncesu Bidayet ve Develi Şer'îye Başkâtipleri hakkında bu tür ihbar aldıklarını, onların da yapılan soruşturma neticesinde suçsuz olduklarının anlaşıldığını vurgulamıştır.^[44]

Rifat Bey'in Tefvik Bey'e olan cevabı ise şu şekilde belirtilmiştir: *"Maaşlar için elimden gelen her şeyi yapmaktayım. Görevi terk etmek uygun olmamakla beraber buna sebep olanlar hakkında gerekli işlemleri sizlere bırakıyorum. Yargıç ve Adalet görevlilerinin şimdiye kadar çekmiş oldukları zorluklara biraz daha katlanmalarını yurtseverlik duygularından beklerim."*^[45]

Ahmet Rifat Bey, Adliye Vekilliği Dönemi'nde çıkarılan kanun tasarılarında da sık sık söz alarak Meclis'te görüşlerini ifade etmekten geri durmamıştır. Örneğin 30.01.1922 tarihli Meclis oturumunda görüşülen konulardan biri olan İstiklal Mahkemeleri ile diğer mahkemeler arasındaki çıkan anlaşmazlıkların Meclis Adliye Encümenince hallolacağı teklif üzerine, bu teklife karşı çıkarak, istiklal mahkemeleri ve diğer mahkemeler arasında herhangi bir ihtilafın söz konusu olmadığını, bu mahkemelerin kendilerine düşen görevi en iyi şekilde yaptıklarını belirterek tartışmaya son vermiştir.^[46]

Kendisi, 1927 yılında 3. kez görev aldığı Kayseri Belediye Başkanlığından ayrılmış, Bünyan'da bulunan İplik Fabrikası, 1940 yılında ise Adana'da bulunan Nebati Yağ Fabrikalarının kurulmasında görev almıştır. Evli ve üç çocuk sahibi aynı zamanda,^[47] Cumhuriyet Dönemi ilk Adalet Bakanı olan Ahmet Rifat Bey, 23 Şubat 1963 tarihinde 76 yaşında iken vefat etmiştir.^[48]

[43] Çoker, a.g.e., s. 642.

[44] Mehtap Dağcı, Ahmet Rifat Çalika'nın Hayatı ve Faaliyetleri, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2004, s. 79-82.

[45] Dağcı, a.g.e., s. 82-83.

[46] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:3, C. 22, I:83, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.94.

[47] Çoker, a.g.e., s. 642.

[48] Nesrin a.g.e., s.50.

Seyit Bey, 1873 yılında İzmir ilinde dünyaya gelen Seyit Bey, İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebi'nden mezun olmuş ve bu mektepte uzun yıllar müderrislik yapmıştır.^[49] II. Meşrutiyet'in ilanının ardından siyasete girmiş ve İzmir Mebusu olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri arasında yer almıştır. Kendisi, İslam Ansiklopedisinin ilgili maddesine göre; "1918 yılının Mütareke ortamında bazı İttihatçılarca kurulan kısa ömürlü Teceddüt Fırkasının kurucuları arasında yer aldı." Millî Mücadele Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki harekete destek vermesi için davet gönderdiği kişiler arasında da yer alan Seyit Bey, Cumhuriyet'in ilân edilmesinden önce Mustafa Kemal Paşa'ya hukukî konularda danışmanlık görevini de ifa etmiştir.^[50]

14 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti seçiminde 185 oy alarak Adliye Vekili seçilmiştir.^[51] Ali Fethi Bey^[52] (Okyar) Hükümeti'nde tek yeni üye olarak kabinede yer alması, yapılacak olan adli ıslahatlar ve hukukî düzenlemeler konusunda, Adliye Vekâletine katkı sağlamasını beklemek olarak okunabilir. Mevcut kabinenin Meclis'te daha fazla destek bulacak bir hükümete ihtiyaç duyulması sebebiyle 27 Ekim 1923 tarihinde istifa etmesi sonucunda Cumhuriyet'in ilân edilmesinin ardından kurulan İsmet İnönü kabinesinde Adliye Vekâleti görevine devam etti. Seyit Bey'in Adliye Vekilliği görevi, 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin kaldırılması dolayısıyla İsmet Paşa kabinesinin 5 Mart 1924 tarihinde istifa etmesine kadar devam etti.^[53]

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki en önemli tartışma konularından birisi de hilafetin kaldırılması meselesidir. Nitekim hilafetin kaldırılması meselesi Seyit Bey'in Adliye Vekili olduğu döneme rastlamaktadır. Ayrıca Seyit Bey hakkında yapılan literatür taramalarında konu hakkındaki fikirleri ve etkinliği ile dikkatleri çektiği anlaşılmaktadır. Nitekim Seyit Bey'den bahsederken hilafetin kaldırılması konusundaki düşüncelerine değinmek yerinde olacaktır. Özellikle siyasi iktidarı dini boyutta yorumlama tartışmaları içerisinde, Seyit Bey gibi ilmi yönü kuvvetli ki-

[49] Sami Erdem, "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: (1922-1924)", *Divan: Disiplinerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 2, (1995), s.119.

[50] <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-bey>, Erişim Tarihi: 29.08.2021.

[51] TBMM ZC, Devre: 2, İcra Senesi:1, C.1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.62.

[52] 14 Ağustos 1923 tarihinde yapılan İcra Vekilleri Heyeti seçiminden sonra konuşma yapan İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi Bey (Okyar), konuşmasını tamamlarken sarf ettiği "Bugünkü ihtiyaat-ı medeniye ve içtimaiyemizi tatmine medar olabilecek şekilde kanunlarımızın ıslahına ve diğer birçok ıslahatı icraya imkân bulunacaktır." sözleri ile Adliye Vekâletinde yapılacak ıslahatları işaret etmiştir. Ali Fethi Bey'in konuşmasını tamamlamasının akabinde Tokat Mebusu Mustafa Bey, "Adliye ıslahatı" sözü üzerine konuşmaya devam eden Fethi Bey, kapitülasyonların kaldırıldığını, milletin İstanbul Hükümetinden kurtulduğunu ve artık herhangi bir engelin kalmadığını belirterek Adliye ıslahatlarının gerçekleştirilmesinin tam zamanı olduğunu dile getirmişti. Konuşmanın devamı için bkz. TBMM ZC, Devre: 2, İcra Senesi:1, C.1, İ:4, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.63.

[53] <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-bey>, Erişim Tarihi: 30.08.2021.

şilerin öncülüğünü yaptığı düşünce, hilafetin kaldırılmasıyla Cumhuriyet yönetiminin güç kazanacak olmasına olan inançtır. Hilafetin yalnızca bir hükümet şekli olduğu, dolayısıyla buna bir kutsiyet atfetmenin doğru olmayacağı düşüncesi ön plana çıkmaktadır. Erdem'in çalışmasında yer verdiği Seyit Bey'in şu cümlesi de bu düşüncede olduğunu teyit etmektedir. "*Hilafet meselesi dini bir mesele olmaktan ziyade dünyevi ve siyasi bir meseledir ve doğrudan doğruya milletin kendi işidir.*"^[54]

Nitekim 3 Mart 1924 tarihinde Hilafetin kaldırıldığı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı uzun konuşma İslamiyet'in insanlara kutsiyet atfedilmediğini, İslamiyet'te Hristiyanlıkta var olan ruhaniyetin olmadığını, İslamiyet'te mukaddes olanın sadece Allah olduğu, bazı dinlerin bazı eşyaya ve insana verdiği kutsiyetin İslam diniyle bağdaşmadığını vurgulamıştır.^[55] Adliye Vekili olmasının yanında aynı zamanda İslam Hukukçusu da olan Seyit Bey'in Meclis'te yaptığı bu konuşma, hilafetin kaldırılması konusunda karşı tarafta yer alan grupları da olumlu yönde etkilediği ve konuşmanın, hilafetin kaldırılması hususunda çok büyük tartışmaların çıkmamasında etkili olduğu söylenebilir.

20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen Teşkilatı-ı Esasiye Kanunu'na göre mebusların aynı zamanda başka bir memurluk görevi yürütmesine onay vermemesi ile milletvekilliği görevinden ayrılan Seyit Bey, İstanbul Darülfünundaki görevine döndü. Bir süre İlahiyat Fakültesi'nde dekanlık yaptıktan sonra hayatının sonuna kadar İlahiyat Fakültesi'nde hukuk eğitimi başta olmak üzere çeşitli dersler verdi. Zatürree hastalığına yakalanan Seyit Bey, 8 Mart 1925 tarihinde hayatını kaybetti.^[56]

HÜKÜMET PROGRAMLARINDA ADLİYE POLİTİKALARI

Millî Mücadele Dönemi içerisinde Adliye Vekâletinin önemini anlayabilmek ve kurumsallaşma bağlamında Adliye Nezaretinden Adliye Vekâletine geçiş süresini daha sağlıklı ele alabilmek için, hükümet politikalarında adli konulara yaklaşımın nasıl yer aldığına bakmak gerekecektir.

TBMM'nin ilk döneminde kurulan hükümetler, içerisinde bulunan koşullar nedeni ile planlı bir hükümet politikası ortaya koyamamıştır. Güneşe göre; kurulan ilk "*hükümet bir yandan icra görevini sürdürürken, diğer yandan da yapmayı düşündüğü icraatları meclise sunmak ve meclisin onayını almak üzere bir hükümet programı hazırlamaya koyulmuştur.*"^[57] Kısa bir program olan I. İcra Vekilleri Heyeti programı, Büyük Millet Meclisinin 9 Eylül 1920 tarihli oturumunda Maarif

[54] Erdem, a.g.e., s.123.

[55] TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C.7, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.42-.

[56] <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-bey>, Erişim Tarihi: 14.09.2021.

[57] Güneş, a.g.e. s. 301.

Vekili Dr. Rıza Nur tarafından okunmuştur. Program oldukça kısa olmasına rağmen Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm hükümet programında önemli bir yer teşkil etmiştir. 9 Eylül 1920 tarihli TBMM. Zabıt Ceridesi tutanaklarına göre hükümet programında yer alan Adliye Vekâletini ilgilendiren bölümde başta hâkimler olmak üzere adli personelin özlük haklarının düzeltilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.^[58] Özellikle maaşlarını yeterli miktarda alamayan adliye mensuplarından hızlı karar almalarının beklenemeyeceği belirtilmiştir. İkinci önemli maddenin halkın hükümetten adeta adalet dilenmesi konusu olduğu vurgulanmıştır. Hâlbuki devletin en önemli görevleri arasında halkın mal, can ve namusunu korumak olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla suçtan zarar gören bir kişinin suçlunun cezasını bir an evvel çekmesini istemesinin ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmesinin en doğal hakkı olduğu belirtilmiştir. Programda üzerinde en fazla durulan husus ise adli iş ve işlemlerin hızlı ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için alınabilecek tedbirler olmuştur.^[59]

14 Ağustos 1923 ile 27 Ekim 1923 tarihinde görev yapan Ali Fethi Bey Hükümeti'ne kadar herhangi bir hükümet programı hazırlanmamıştır. Bu dönemde hazırlanan ve TBMM'de görüşülen en kapsamlı hükümet programı bizzat İcra Vekilleri Heyeti ve Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey tarafından 1 Eylül 1923 tarihinde Meclis'te okunan programdır^[60]. Bahse konu programda Adliye Vekâletini ilgilendiren bölüm şu şekilde yer almıştır:

Bu programda ise, Adliye Teşkilatı ve mevcut mahkemelerin bir an evvel ıslah edilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Hâkimlerin tayin ve terfilerinde kıdem usulünün tatbiki ve liyakate önem verilmesi hususu ön plana çıkarılmıştır. Mevcut kanunların ıslahı için komisyonların çalışmalarına devam edeceği ancak bunun tamamlanmasının çok uzun bir zaman alacağı belirtilmiştir. Bu sebeple acil olarak ıslahı gerektiren kanunların Meclis'e getirileceği dile getirilmiştir.^[61]

[58] Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışından sonraki süreçte Meclis'te Adliye Vekâletini ilgilendiren konularda yapılan görüşmelerde, mebuslar tarafından en çok dile getirilen konuların başında teşkilat mensuplarının aldıkları maaş gündeme gelmiştir. Bu görüşmelerde sürekli olarak maaşların yetersizliği ve bu sebeple de teşkilat mensuplarının görevlerini layıkıyla yerine getiremediklerine vurgu yapılmıştır. 19 Teşrinisani 1338 (19 Kasım 1922) tarihli çıkarılan kanun layihası ile de Adliye Vekâleti bünyesinde görevli ikinci derece memurların maaşları hakkında düzenlemeye gidilmiştir. BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921, s. 338.

[59] TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:13, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.242.

[60] Şafak Başa, Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923), 1.Baskı, TODAİE Yayın, Ankara, 2013, s. 576. TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 1, İ:14, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.419-428.

[61] TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 1, İ:14, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.424.

ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN KURUMSAL LİDERLİK ROLÜ

Kurumların kuruluş sürecinin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi ve kurumlara doğru bir misyon yüklenmesi noktasında, kurumsal liderliğin rolüne değinmekte fayda görülmektedir. Atay ve Koç'a göre, “doğrusu nitelikleri, yaklaşımları veya etiketleri ne olursa olsun liderler, yönetimi başlatma ve biçimlendirme yetkisine dayalı sorumluluklarından dolayı örgütlerde kilit aktörler olarak işlev görürler.”^[62] Sevinç'e göre ise, “Kurum imajı ve itibarı üzerinde etkili unsurlardan biri olan kurum liderleri, kurumun görünen yüzü olarak kurumu kamuoyu ile buluşturan bir aracı rolünü üstlenerek aynı zamanda kurumun felsefesini, kurum misyonu ve vizyonunu dışa yansıtan bir ayna görevi görmektedirler.”^[63] Bu görüşler doğrultusunda bir değerlendirme yapmak gerekirse, Mustafa Kemal Paşa, sadece kurulan vekaletlerin kurumsallaşmasında kilit rol üstlenmemiş aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve bağımsız bir Devlet haline gelmesinde önemli bir aktör olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, konumuz özelinde yer verdiğimiz Adliye Vekâletinin yeniden inşa sürecinde de sadece yönetim işleri ile meşgul olmamış, aynı zamanda tepki almaksızın krizleri ve geçiş dönemlerini başarılı bir şekilde yönetmiştir. Bozkurt'un konu hakkındaki değerlendirmesine göre, “Hukuk devriminin şaşılacak biçimde çabuk ve tepkisiz gerçekleşmesinde kuşkusuz Atatürk'ün kişiliği büyük rol oynamıştır.”^[64] Aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin kurulması aşamalarında, kurumsal ve doğal liderlik yapmış, örgütlenme ile birlikte yasallığa fazlasıyla önem vermiştir. Kendisi, hemen her fırsatta adli meselelerin önemi hakkında fikir beyan etmiştir. Örneğin 24 Ocak 1920 tarihli Meclis açılışında konuşan Paşa'ya göre, “Kuvve-i adliyesi müstakil olmayan bir milletin Devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz.”^[65] Mustafa Kemal Paşa'nın Adliye Vekâleti tarihinde önemli bir yer teşkil eden 1 Mart 1922 günkü yasama yılı açılış nutkundaki görüşleri, adli teşkilatın kurumsallaşma faaliyetlerini bizzat takip ettiğini ve yönettiğini ortaya koyması açısından mühimdir. Hükümetlerin öncelikli görevinin memlekette kanunların eksiksiz biçimde uygulanmasını temin ederek, ülkenin her yerine adalet dağıtmak olduğunu vurgulayarak ve bu itibarla adliye işlerinin çok önemli olduğunu dile getirmiştir. Bu amaçla adliye teşkilatında atılacak kurumsallaşma adımlarının öncelikle halkı yormaksızın, hızlı bir şekilde, isabetle ve emniyetle atılmasını istemiştir. İkinci olarak, yeni kurulan bu devletin dünya ile irtibatını koparmaması, bunun için de adliye teşkilatının çağın gereklerine uygun bir şekilde donatılmasının önemi değinmiştir. Bütün bu amaçlar doğrultusunda, mevcut kanun ve usulleri ge-

[62] Talha Sait Atay, Oktay Koç, Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye? TroyAcademy, Sayı 6, (2021), s. 355.

[63] Hasibe Gül Sevinç, “Kamuda Kurumsallaşma ve Kurumsal İmaj: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2017, s. 56.

[64] Gülnihal Bozkurt, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınları, Ankara 1996, s.210.

[65] TBMM ZC, Devre: 1, İçtima Senesi:1, C. 1, İ:2, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.30.

rektiği şekilde ıslah ve ihya etmenin önemine vurgu yapmıştır. Yine Mustafa Kemal Paşa, kurumun yeniden yapılandırılması adına yakın zamanda atılacak adımları sıralamıştır; Mecellenin halen yürürlükte olduğu fakat zamanın değişmesinden dolayı mecellenin günümüz koşullarına uygun bir şekilde sokulması, tek hâkim usulünün yaygınlaştırılması ve adli işlerin hızlandırılması, adli işlemlerin seri ve düzenli bir şekilde yerine getirilebilmesi için on adliye müfettişliğinin tesis edilmesi, adli tıp müessesesinin kurulması, ceza muhakemeleri usulünün düzene konulması, cezaevlerinin düzenlenmesi gibi konuların Adliye Vekâletinin yakın zamanda hayata geçireceği düzenlemeler olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda Adliye Vekâletinin ve mahkemelerin yetkin ve uzman kişilerle donatılması için hukuk fakültesinin kurulması adına karar alan Meclis'e teşekkür etmiştir. Bunun için de 1922 yılı bütçesine gerekli ödenek konulduğunu vurgulamıştır.^[66]

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM 4. yasama yılı açılış konuşmasında da önceki yılda olduğu gibi teşkilat hakkında yapılan reformlarla ilgili önemli konulara değinmiştir. Yine bir durum değerlendirmesi yaparak adli reformlarda hangi noktaya gelindiğini açıklamıştır. Mustafa Kemal Paşa, konuşmasına öncelikle cezaevleri sorununun önemli olduğunu vurgulayarak, kişisel özgürlüğü sınırlanan vatandaşın, cezasını çektikten sonra topluma yararlı bir birey olarak yetiştirilmesi adına Dâhiliye Vekâletinin çok dikkatli bir şekilde araştırmalar yaptığı ve istatistikler hazırladığı, hapisanelerin modern bir şekilde sokulması için inşaat programının hazırlandığı ve bu amaçla her yıl belli oranda inşaat yapmak üzere 1923 yılında çağdaş bir genel cezaevi yapılması ile beş liva ve 28 ilçede cezaevi inşası kararlaştırıldığı, bunun için de gelecek yıl bütçesine gerekli ödenğin aktarıldığını belirtmiştir. İkinci olarak geçtiğimiz yıl içerisinde adli konularda önemli işlerin yapıldığı, özellikle tek hâkim usulünün genişletildiğini, işgalden kurtarılan illerde de acilen adli teşkilatlanmaya gidildiği, 1923 Şubat ayı sonuna kadar 14 istinaf mahkemesi ile birlikte 90 asliye mahkemesi ve aynı sayıda şer'îye mahkemesinin açıldığı ve bu mahkemelere de 560'tan fazla hâkim ataması yapıldığını belirtmiştir. Yine adliye müfettişi sayısının 22'ye çıkarıldığı, merkezde bir teftiş heyetinin kurulduğu, denetlenecek dairelerin denetim sürelerinin en fazla 6 ay içerisinde tamamlanmasının sağlandığı, 1920'nin son dönemlerinde aile hukuku, avukatlık gibi birçok konuda Meclis'e yasa tasarısı verildiğini ifade etmiştir.

Bir sonraki yıl için ise özellikle Anadolu'da modern esaslara dayalı bir hukuk okulu kurulması ile birlikte ve diğer birçok adli meselenin halledilmesi için bakanlığın çalışacağını dile getirmiştir.^[67]

[66] Konuşmanın tam metni için bkz. TBMM ZC, Devre: 1, İċtima Senesi:1, C. 18, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.4-5.

[67] TBMM ZC, Devre: 1, İċtima Senesi:4, C. 28, İ:1, Üçüncü Basılış, Ankara 1959, s.2-18.

Mustafa Kemal Paşa'nın adli meseleler hakkında görüş bildirdiği konuşmalarında dikkat çeken bir husus da konuyu bir şekilde bağımsızlığa getirmesidir. Nitekim 2 Şubat 1923 günü İzmir'de halka hitaben yaptığı ve Atatürk'ün resmi yayınlarına girmemiş söylevlerinin de yer aldığı Yargıtay yayını olan "Atatürk ve Hukuk" adlı eserde yer verilen konuşmasındaki; "*Fransız milleti, insanlığını, benliğini temin edebilmek için yaptığı umum mücadelesinde muvaffak olduğunu zannetti. Ve bu muvaffakiyetini muhafaza ve ettirebilmek için Montesquieu nazariyesine kendi millet ve memleketinde tatbik yeri aradı. Yalnız orada kuvvetin ikiye ayrılması yeterli görülmedi. Bir bağımsız kuvvet daha icat edildi. Adli kuvvet...*" verdiği bu örnek ile beraber, aynı konuşmadaki şu sözleri, "*Adli kapitülasyonlarda muhtar mahkeme adı altında yine adli kapitülasyonları bize kabul ettirmek istiyorlar. Memleketin yargı hakkından yoksun olması veyahut yargı hakkında kayıtlı olmak tam bağımsızlık ile bağdaştırılmaz.*"^[68] bağımsızlığın sağlanabilmesinin ön koşulunun, ancak memlekette adli bağımsızlığın sağlanmasıyla mümkün olacağına vurgu yapması açısından önemlidir.

ADLİYE NEZARETİ'NDEN ADLİYE VEKÂLET'İNE GEÇİŞİN KOŞULLARI: DÜALİST YAPI

Millî Mücadele'nin çetin koşullarının hüküm sürdüğü geçiş dönemi aynı zamanda Türk Milleti'nin var olma mücadelesini yürüttüğü bir ortamı da içerisinde barındırıyordu. Aynı zamanda Anadolu hareketinin millî iradeyi egemen kılmak gayesi, hem İtilaf Devletleri hem de İstanbul Hükümeti tarafından derinden hissediliyordu. Yürütülen bu mücadelenin yanında, bir taraftan da kurumların yapılanma süreci devam ediyordu. Burada dile getirilmesi gereken önemli bir husus da kurum ve kuruluşlardaki ikili yapılanma idi. Aslında Yeni Türk Devleti, kurumlarında var olan ikili yapıya Osmanlı'nın son dönemlerindeki durum nedeniyle yabancılaşma çekmedi. Örneğin Üçok, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki eğitim sistemine örnek verirken, Tanzimatçıların ülkenin eğitim anlayışını pozitif yönde değiştirmek için sergiledikleri gayreti övmekle birlikte, bu anlayışı eleştirilen bir dille şu şekilde dile getirmektedir: "*Her konudaki "ikicilik" bu alanda da egemen olmuş, medrese öğrenimi kaldırılmamış ya da düzeltilmemiş, böylece ülkede iki tip aydının yetişmesi yüzünden kültür birliği kurulamamıştır.*"^[69]

Dönemin adli ve hukuki yapısında ise bu düalist^[70] yapı kendisini açıkça gösteriyordu. Nitekim 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas'ta açılan Yüksek Mahkeme, sadece Millî Hükümetin kontrolünde olan yerlerde hüküm sürmüş, İstanbul Hükümetinin etkisinde olan yerlerde ise İstanbul'da var olan yüksek mahkeme görev

[68] Ender Tiftikçi, Mehmet Tiftikçi (drl.), Atatürk ve Hukuk, Yargıtay Yayınları No 27, Ankara 1999, s. 114.

[69] Coçkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s. 304.

[70] Düalizm: Günümüzde ikili yapıları anlatmak için kullanılan bir sözcüktür.

yapmıştır.^[71] Başa'nın özellikle dönemin hukuki yapısını değerlendirirken kullandığı şu ifadeler dikkate değerdir: “Nasıl adlandırılırsa adlandırılın, yakın Türk tarihi açısından son derece önemli olan bu dönemin bir bölümü hem hukuki hem de teşkilatlanma bakımından düalist bir yapı arz etmektedir. Hukuki açıdan ikilidir; çünkü Osmanlı Devleti'nin başta anayasası ve ilga edilmemiş kanunları geçerlidir.”^[72] Dolayısıyla 1921 Anayasasının tamamen özgün bir anayasa olmadığını, Kanun-i Esasi'nin henüz yürürlükte olan maddeleri ile birlikte uygulandığını Tanör, şu ifadelerle açıklamaktadır: “TBMM, 1921 Anayasası'nın kabulünden önceki dönemde (23 Nisan 1920 - 20 Ocak 1921) kendisini Kanun-ı Esasi ile bağlı saymış, ama “selahiyet-i fevkaladeyi haiz bir meclis” olarak anayasada değişiklik yapma yetkisini de kendisinde görmüştür.”^[73] Ortaylı'ya ise Kanun-i Esasi yürürlükte olmasına rağmen bu anayasa için “Anayasal bir monarşinin belgesiydi. Bu hükümet ise meclis üstünlüğüne dayanan, anayasacıların konvansiyonel dedikleri bir sistemin hükümetiydi” yorumunda bulunmaktadır.^[74] Yine mevcut hukuki yapının birden çok yapıldığına göstergesi olarak, 1920-1923 yılları arasında yayınlanan resmî gazetelere de bakmak gerekir. Nitekim 1920-1922 yıllarında İstanbul ve Ankara Hükümetlerince iki farklı resmî gazete çıkarılmış olması durumu adeta özetlemektedir.^[75]

Dönemin kurum ve kuruluşlarındaki bu ikiliğin ortaya koyduğu durum, Meclis görüşmelerinde de gündem olmuştur. Öyle ki 29 Ağustos 1923 tarihinde yapılan “Bozok Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in, Yozgat Darülmuallimî hakkında Maarif Vekâletinden İstizah Takriri” ile ilgili görüşmelerde söz alan Aksaray mebusu Besim Atalay'ın “En mühim cihet bizim teşkilâtımızdaki ikiliktir. Adliye Mahakimimizin karşısında ona rakip bir mahkeme görürsünüz. (Hangi mahkeme sesleri) işte Mahakim-i Şer'iyeye” sözleri ile adliye teşkilatındaki ikiliğe işaret etmiştir. Devamında ise maarif mekteplerinin yanında mahalle mekteplerinin yer aldığını belirterek aynı durumun eğitim teşkilatında da mevcut olduğunu, kurumlarda var olan bu düalist yapıların eğitim ve hukuki konularda aksamalara yol açacağını vurgulamıştır.^[76]

ADLİYE VEKÂLETİNE GEÇİŞ SÜRECİNİN KURUMSALLAŞMA BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Adliye Vekâletinin kuruluşu ile ilgili olarak ortaya koymaya gayret ettiğimiz bulgular, bizlere bu sürecin kurumsallaşma aşamalarını katlederek devam ettiğini göstermektedir. Yamana ve Karakuşa göre; “Hem siyasi hem askerî hem de dinî

[71] A. Recai Seçkin, Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1967, s. 24.

[72] Başa, Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezareti'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923), s. 602.

[73] Bülent Tanör, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.99.

[74] İlber Ortaylı, Türkiye'nin Yakın Tarihi, 9. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 21.

[75] B. Ayman Güler, Otuzlu Yıllarda Yönetim, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939, Ankara Üniversitesi Yayinevi, Ankara 2007, s.126.

[76] TBMM ZC, Devre: 2, İçtima Senesi:1, C. 2, İ:28, Üçüncü Basılış, Ankara, 1959, s.378.

ve kültürel açılardan hayatî tartışmaların, eksen kaymalarının ve kopuşların adeta zirveye çıktığı Osmanlı son yüzyılı” kurum ve kuruluşları açısından da zamanla köhnemiş neredeyse iş göremez hale gelmişti. Devletin güçlü olduğu zamanlarda en önemli bakanlıklardan birisi olan Adliye Nazırlığı da bu süreçten olumsuz etkilenen kurumlardan birisi olmuştur. Nitekim Büyük Millet Meclisi’nin açılışından sonra adliye teşkilatını ilgilendiren konularda yapılan görüşmelerin ana eksenini, kurumun işlevini kaybetmesi ve adli meselelerde yaşanan aksaklıklar oluşturmuştur. Özellikle mahkemelerin vermiş oldukları kararlarda yanlı davranması, hâkimler başta olmak üzere adli çalışanların aldıkları maaşın yetersizliği ve dolayısıyla işlerini layıkıyla yerine getiremedikleri, daha önceden de vurguladığımız üzere mevcut olan ikili yapı nedeniyle işlerin aksaması, bu olumsuzluklardan birkaçıydı.

Millî Mücadelenin yaşandığı ve kurumlarda yaşanan olumsuzlukların egemen olduğu bu ortamda, TBMM’nin açılmasıyla birlikte bir kurumsallaşma süreci başlamış ve yeniden yapılanma sürecine gidilmiştir. Tabii burada kurumsal süreçlerin Türk Toplumunda nasıl işlediği konusuna değinmek yerinde olacaktır. Bu konuda da Sargut’un “*Kültürler Arası Farklılaşma*” adlı eseri bize bu hususta yardımcı olacaktır. Buna göre, farklı toplumlardaki kurumsallaşma süreçlerinin de farklılık olduğu belirtilmekle birlikte, Türk toplumunun modern zamanlardaki serüveninde, Batıdan alınan kurumsal aktarımlar olduğu vurgulanmaktadır.^[77] Batıdan aktarımlar şeklinde yapılan bu yapılanmayla birlikte demokratikleşme de yaygınlaşmıştır. Buna karşın eski kurumsal yapıyı savunanlar da eskiyi getirmek amacıyla Cumhuriyet Döneminde başlayan kurumsallaşma sürecine karşı yeni bir kurumsallaşma yaklaşımını benimsemişlerdir.^[78]

[77] Türk toplumunun kurumsallaşmasında Batı’dan yaptığı kurumsal aktarımlar olduğunu vurgulayan Sargut, aynı zamanda Batılı ve bireyci toplumla Türk Toplumunu arasındaki farkı, şu ifadelerle ortaya koymaktadır. “Batılı ve bireyci bir topluma oranla toplumumuzda kurumsallaşma sürecine ilişkin olarak gözlemlenen farklılık, öncelikle iki karşıt kurumsallaşma çizgisinin aynı anda çalışıyor olmasıdır... Türk toplumunun Batıyla arasında oluşan kurumsal farklılığın oldukça kritik olanlarından birisi bürokrasi klan ayrımıdır. Batı tipi ideal bürokrasi aktarılmaya çalışılmasına rağmen bir türlü Türk tipi klanla uzlaşmamaktadır. Bürokratik denetim yasal otoriteyi öne alırken, klanın denetim anlayışı ortak değerler ve inançlardır. Klan, gelenekleri ve karşılıklı güveni de önemli bir denetim aracı olarak kullanır. Bürokrasi ya da makine örgüt yapısıyla uzlaşması olanaksız görünen klan kültürünün özellikleri, yoz bir bürokrasi anlayışının oluşmasına neden olmaktadır. Gerek Batı tipi ideal bürokrasi, gerekse Türk tipi klan, birbirlerini sürekli eleştirdikleri ve birlikte var oldukları için, birbirlerini değiştirmekte ve özgün durumlarından farklılaşmaktadır.” Selami Sargut, *Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim*, Genişletilmiş 2. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001, s.157-161. Yine Atatürk, Türk toplumunun modernleşmesinde Batı’nın örnek alınma sebebinin açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır. “Dünya korkunç bir hızla ilerliyor. Biz bu hızın dışında kalabilir miyiz? Türklerin yüzyıllardan beri izlediği yol sürekli bir yön kolladı. Biz daima Doğudan Batı’ya yürüdük... Ülkemizde çağdaş düzen kurmak istiyoruz. Uyarılığa girmek isteyip de Batı’ya dönmemiş bir ulus var mıdır?” Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınları, Ankara 1996, s.209-210.

[78] Sargut, a.g.e., s.156-157.

SONUÇ

Toplumsal yapıyı oluşturan kamu kurum ve kuruluşları başta olmak üzere siyasi partiler, sendikalar, vakıflar gibi kurumların tarihlerinin araştırılması elbette çok önemlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli husus, çeşitli nedenlerle araştırma konusu olarak seçilen kurum tarihi çalışmalarının bizzat tarihçiler tarafından yapılmasının gerekliliğidir. Böylece, bilimsel metotlarla ve objektiflik ekseninde yapılan tarih yazımıyla kurumsallaşma kavramı da hapsedildiği küçük çerçeveden kurtulacak ve bu durum, kavramın sosyal ve örgüt kuramları açısından da değerlendirilmesine yol açacaktır.

Bu kapsamda Adliye Vekâletine geçiş sürecini ele aldığımız, Adliye Teşkilatın, Batılılaşma sürecinin sonucunda kurulduğunu vurgulamak lazımdır. Özellikle Divan-ı Hümayun'un kaldırılması ile çeşitli konularda ihtisaslaşma sağlamak amacıyla devlet idaresi çeşitli bakanlıklara ayrılmıştır. Sultan 2. Mahmut Dönemi'nde oluşturulan bu bakanlıklar sayesinde de güçler ayrılığı prensibinin, ilk defa bu idari bakımdan kurumsallaşma süreci sayesinde ortaya çıkması sağlanmıştır. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve diğer meclislerin oluşturulması bu Batılılaşma sürecinin bir parçası olmuştur. Bunun yanında teşkilatın kurumsallaşma sürecine katkı sağlayan önemli adımlar atılmıştır. Savcılık, noterlik gibi kurumlar bunların başında yer alırken, avukatlık ve hâkimlik müesseseleri de modern bir hale sokulmuştur. Büyük Millet Meclisinin açılışından sonra ise adliye teşkilatının tüm ülkede yaygınlaştırılması elbette kolay olmamıştır. Dönemin şartları nedeniyle maddi imkânsızlıklar ve uzman personel eksikliği gibi sıkıntılar süreci uzatmıştır.

İstanbul'da Adliye Nezareti hala mevcutken, aynı dönemde Anadolu'da yeni baştan oluşturulan Adliye Vekâleti, Millî Mücadele koşulları içerisinde teşkilatlanmaya çalışmıştır. Bu aşamada Anadolu'nun en güvenli yerlerinden birisi Sivas'ta kurulup daha sonra Eskişehir'e taşınan Temyiz Mahkemesi ile İstanbul ve İtilaf Devletlerinden bağımsız bir teşkilat oluşturulmuştur. Ardından da Adliye Vekâleti bünyesindeki görevliler ile ilgili olarak yapılan düzenlemelerle kurumsallaşma faaliyetleri hızla devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın kurumsal liderliği ile teşkilatlanmanın sorunsuz bir şekilde tamamlanması sağlanmıştır. Aynı zamanda ilk Adliye Vekili Celalettin Arif Bey, başta olmak üzere ilk hükümetin oluşturulmasından Cumhuriyetin İlanına kadar geçen sürede görev yapan Adliye Vekillerinin tamamının bu sürece önemli katkıları olmuştur. Bu başarının arka planında ise bakanların seçiminde liyakatli ve tamamının deneyimli hukukçulardan seçiminin büyük rolü olmuştur. Yine bu süreçte kurulan hükümetlerin politikalarında adli konular önemli bir yer edinmiştir. Hâkimler başta olmak üzere adli personelin özlük haklarının düzeltilmesi, adli iş ve işlemlerin halkı yormadan hızlı bir şekilde halledilmesi, ülkenin her tarafında teşkilatlanmanın tamamlanması ve hukuk eğitimi gibi konular bu programlarda ön plana çıkmıştır. Geçiş döneminde atılan bu adımlar, bir taraftan adliye teşkilatının, zamanla kat ettiği mesafeyi gösterirken,

diğer taraftan da Cumhuriyet Türkiye'sinin bu süreçteki gelişim evrelerinin ortaya konulması açısından önem arz etmiştir.

KAYNAKLAR

Resmî Yayınlar

- BOA, 30-18-1-1 Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928), 19.11.1921.
 Düstur 3. Tertip, C. 1, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 1, İ:1, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 2, İ:22, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 7, İ:159, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:1, C. 8, F:157, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:2, C. 10, İ:27, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:2, C. 11, İ:45, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C. 18, İ:19, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:3, C.22, İ:85, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 1, İctima Senesi:4, C. 28, İ:1, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 1, İ:3, Ankara 1959.
 TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C. 2, İ:28, Ankara, 1959.
 TBMM ZC, Devre: 2, İctima Senesi:1, C.7, İ:2, Ankara 1959.

Telif ve Tetkik Eserler

- Adalet Bakanlığı 50. Yılı, Ankara Yarı Açık Cezaevi Matbaası, Ankara,1973.
 AKDAĞ, Ömer, "Millî Mücadele Dönemi Şahsiyetlerinden Yusuf Kemal Bey", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.14, Sayı 40, (1997), ss. 116-132.
 AKKOR, Nesrin, "Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri Vekillerinden Ahmet Rifat Çalık", Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, (2018), ss. 39-53.
 APAYDIN Bahadır, Kapitülasyonlar ve Osmanlı Türk Adli ve İdari Modernleşmesi, 2. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara 2013.
 ATAY Talha Sait, KOÇ Oktay, "Kurumsal Liderlik: Nereden Nereye?", TroyAcademy, Sayı 6, (2021), ss. 354-378.
 BAŞA, Şafak, Kurumsallaşma Bağlamında Dâhiliye Nezaret'i'nden Dâhiliye Vekâletine Geçiş (1920-1923), 1.Baskı, TODAİE Yayın, Ankara 2013.
 BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014,
 BOZKURT, Gülnihal, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK Yayınları, Ankara 1996.
 ÇOBAN, İbrahim, Cumhuriyet Dönemi Siyaset ve Hukuk Alanında Refik Şevket Bey, C.B. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2009.
 ÇOKER, Fahri, Türk Parlamento Tarihi Millî (Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923), Cilt 3, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995.
 DAĞCI, Mehtap, Ahmet Rifat Çalık'ın Hayatı ve Faaliyetleri, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2004.
 EKİNCİ, Ekrem Buğra, Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.
 ERDEM, Sami, "Cumhuriyet'e Geçiş Sürecinde Hilafet Teorisine Alternatif Yaklaşımlar: (1922-1924)", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, Sayı 2, (1995), ss. 119 -146.
 GÜLER, B. Ayman, Otuzlu Yıllarda Yönetim, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939, Ankara Üniversitesi Yayınevi, Ankara 2007.
 GÜNEŞ, İhsan, Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler Programları ve Meclis'teki Yankıları (1908-1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
 İNALCIK, Halil, Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.
 İNALCIK, Halil, SEYİDDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, 1. Baskı, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006.
 M. Kemal Atatürk, Nutuk, Milli Eğitim Basımevi, Cilt 1, İstanbul 1970, s. 425-426.
 ORTAYLI, İlber, Türkiye'nin Yakın Tarihi, 9. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

- ÖZLÜ, Hüsnü, "Kastamonu Milletvekili Yusuf Kemal Bey'in Milli Mücadele Döneminde Avrupa Eksenli Dış politika Çalışmaları", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı, 6-10, (2020) ss.141-167.
- SARGUT, Selami, Kültürler Arası Farklılaşma ve Yönetim, Genişletilmiş 2. Baskı, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2001.
- SEÇKİN, A. Recai, Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi, Adalet Bakanlığı Yayınları, Ankara 1967.
- SEVİNÇ, Hasibe Gül, Kamuda Kurumsallaşma ve Kurumsal İmaj: Aile Ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2017.
- SELVİ, Haluk, Büyük Millet Meclisi'nde Celaleddin Arif Bey (1875-1930), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum 1994.
- SEZER, Yasin, "Cumhuriyet ve Hukuk Devrimi", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C. 1, Sayı 2, (1999), ss.39-52.
- TANÖR, Bülent, Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980), 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- TERZİ, Mehmet Akif, Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi ve Memur, Sistem Ofset Yayınları, Ankara 2012.
- TİFTİKÇİ, Ender, TİFTİKÇİ Mehmet (drl.), Atatürk ve Hukuk, Yargıtay Yayınları No 27, Ankara 1999.
- TUNAYA, T. Z. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", Journal of Istanbul University Law Faculty, Sayı 23, (2011), ss. 227-247.
- Türk Hukuk Lügati, Türk Hukuk Kurumu, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991.
- ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, Türk Hukuk Tarihi, 8. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1996.

İnternet Siteleri

- <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/tanzimattayuksekyargi.pdf>, Erişim Tarihi 01.02.2021.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/celaleddin-arif> Erişim Tarihi: 24.08.2021
- <https://hukukbook.com/?s=yusuf+kemal+bey> Erişim Tarihi, 27.08.2021.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyyid-bey> Erişim Tarihi: 29.08.2021.